

NILS ANDRÉN:

Står den sovjetiska kolossen på lerböjor?

Ekonomiska analyser av Sovjetunionens framtidsutsikter är ofta mycket negativa. De ger intrycket av en koloss på bräckliga lerböjor. Bedömningarna av Sovjetunionens militära kapacitet pekar däremot på en växande styrka. Båda dessa teser kan rimligen inte vara helt riktiga.

Artikeln ingår i SvT:s serie "Det glömda Europa".

Utanför östblocket har synen på Sovjetunionen länge dominerats av en åtminstone skenbar paradox. En mångtalig kör av ekonomiska experter har sedan länge envetet försäkrat att den sovjetiska ekonomin befinner sig i ett uruselt och förmodligen irreparabelt tillstånd, som av allt att döma kommer att bli allt sämre. Lägg till detta bl a de långsiktiga bedömningarna av befolkningsutvecklingen i Sovjetunionen och de senaste årens larmrapporter om alkoholismens förödande verkningar i sovjetsamhället. Slutsatsen borde bli att giganten i öst är en koloss på lerböjor.

Men denna gigant inger fruktan i sin omgivning. Hela Västeuropa har på olika sätt anpassat sin säkerhetspolitik till det faktum att det finns endast en supermakt på den eurasiska kontinenten, Sovjetunionen. Om ekonomerna har rätt borde fruktan främst betingas av rädsla att krossas, om lerböjorna skulle svikta. Så är inte förhållandet. Det är Sovjetunionens militära makt och tilltron till dess förmåga att nyttja denna som betingar reaktionerna i väst.

Här föreligger ett verkligt dilemma; man har svårt att tro att ekonomer och säkerhetspolitiker talar om samma samhälle. En rimlig fråga är för vem detta dilemma är störst. Är det för Sovjetunionen som tvingas förverkliga säkerhetspolitiska ambitioner under förutsättningar som uppenbarligen blir allt bräckligare? Eller är det för ekonomer och strateger som tvingas acceptera att det skenbart oförklarliga beror på missuppfattningar, överförenkling och feltolkningar? Rationellt finns det endast en tänkbar förklaring: att föreställningarna om sovjetekonomins svaghet och/eller mili-

Professor Nils Andrén är statsvetare och har under senare år framför allt sysslat med utrikes- och säkerhetspolitik.

tärväsendets styrka är överdrivna. Noga räknat inrymmer denna förklaring tre olika alternativ.

Ekonomisk tillväxt eller politisk systemsäkerhet?

I väst har vi länge vant oss vid föreställningen att den ekonomiska tillväxten är nödvändig, inte minst för den samhällsstabilitet som bygger på att ständigt växande förväntningar kan tillgodoses. Då så inte är fallet – såsom vi erfarit under det senaste decenniet – upplever vi detta som en svår ekonomisk och social

En stor skillnad mot förr är den tilltagande knappheten på arbetskraft.

kris. Men det är uppenbart att även Sovjetunionen har förväntningar på ekonomisk tillväxt. Få har väl starkare än Josef Stalin hävdad den industriella tillväxtens nödvändighet: "Ryssland måste övervinna sin efterblivenhet". Men det var en tillväxt inriktad på statens styrka, inte på dess invånares välbefinnande och välfärd. Vi har då och då erinrats om hans efterträdare Chrusjtjovs skrytsamma löfte eller hot att Sovjetunionen inom en överskådlig framtid skulle överträffa Förenta staterna i ekonomisk styrka och välbefinnande. Mot den bakgrunden var det också helt logiskt att Chrusjtjov också reducerade de konventionella, militära styrkorna i Sovjetunionen. Hans ambitioner i detta hänseende stötte på hårt motstånd och torde ha bidragit till hans fall.

Den nyss avslutade successionskrisen

i Kreml ses i varje fall av observatörer i väst som ett led i dragkampen mellan två huvudriktningar inom den sovjetiska politiska eliten; den ena vill uppnå snabbara ekonomisk, teknisk och industriell utveckling och är beredd att dra lärdomar också av den kapitalistiska världens kunnande, den andra vill framför allt konservera det gamla, mindre effektiva systemet, därför att detta uppfattas som säkrare för den traditionella, kommunistiska samhälls- och maktstrukturen. Den sistnämnda linjen kan ur sovjetisk synvinkel trots sina klara ekonomiska nackdelar te sig som både önskvärd och realistisk, av flera skäl.

En ökad tillgång till västligt kunnande av olika slag har sannolikt ett politiskt pris som måste verka motbjudande för den misstänksamma och prestigemedvetna ledningen i Kreml. "Infiltration" av västlig kultur av olika slag kan också verka destabiliserande på det sovjetiska systemet. Motståndet mot förnyelse kan också te sig realistiskt, därför att det sovjetiska systemet bättre än det "demokratiskt-kapitalistiska" kan uthärda trycket av ekonomisk stagnation och svikna konsumentförväntningar. Detta beror uppenbarligen främst på det ekonomiska och politiska systemet i en centraliserad kommunistisk diktaturstat, som – med västdemokratiska ögon – permanent kontrolleras av en intern ockupationsmakt med praktiskt taget alla tvångsmedel till sitt förfogande.

Ett land med "krigsekonomi"

Hur stor del av den sovjetiska bruttonationalprodukten som utnyttjas för militära ändamål är svårbedömt. Uppskatt-

ningarna har sedan länge varierat från under 10 till över 20 procent. Det internationella institutet för strategiska studier i London (IISS) beräknade länge försvarets andel till mellan 12 och 14 procent, men har under senaste år avstått från att publicera några procenttal. Så mycket torde dock vara klart att den mänskliga och materiella satsning som Sovjetunionen gör – och praktiskt taget alltid gjort – på sitt försvar medför en uppoffring eller påfrestning på samhället utan motsvarighet i något demokratiskt land som inte befinner sig i ett större krig. Sovjetunionen har under praktiskt taget hela sin existens haft en näst intill "krigsekonomisk" regim. Var och en som har haft tillfälle att handla i en sovjetisk butik, eller tomt större varuhus, vet vad detta innebär för deras varusortiment.

En grundläggande förutsättning härför är naturligtvis att det politiska systemet inte medger utrymme för en fri opposition, som skulle kunna försvåra eller hindra den traditionella sovjetiska politiken att prioritera yttre styrka och säkerhet framför konsumenternas krav och förväntningar. Men svaret på frågan hur sovjetmedborgarna kan förväntas acceptera att leva under så påfrestande förhållanden måste antagligen bli mera nyanterat. Det är rimligt att förmoda att drivkraften inte enbart är yttre tvång. Liksom i många andra länder byggdes en stark försvarsvilja upp under andra världskriget som i Sovjetunionen blev det "stora patriotiska kriget". Inget land utsattes för större förödelse och förluster än Sovjetunionen, där omkring 20 miljoner människor miste livet, och minnet härav har dröjt kvar. Det har också od-

lats på en mängd olika sätt, så att ingen skall tillåtas glömma det och så att det inpräntas i nya generationer. Alla måste vara beredda att göra de uppoffringar som krävs för att nya katastrofer skall kunna förhindras eller avvärjas.

Inre förändringskrafter

Jury Andropov betraktades som en anhängare av ekonomiska reformer, inom systemets strikta ramar, men kunde verka under allt för kort tid för att åstadkomma en avgörande förändring. En bitter vetenskaplig diagnos på Sovjetunionens ekonomiska problem formulerades i en rapport 1984, kort efter Andropovs död, till den sovjetiska vetenskapsakademien. Dess författare påpekade att det rådande ekonomiska systemet, som var från Stalin-tiden, hade undergått få för-

De militära medlen är större än vad som krävs för att tillgodose enbart defensiva behov.

ändringar. De ekonomiska villkoren hade däremot förändrats i så mycket högre grad. Det centraliserade systemet dög inte längre för att klara den invecklade sovjetiska ekonomins krav. En stor skillnad mot förr var den tilltagande knappheten på arbetskraft. Resurserna borde fördelas med hjälp av marknadskrafterna, inte genom administrativ styrning.

Det fanns, när rapporten publicerades, en del tecken på att några försiktiga steg skulle tas för att pröva dess rekommendationer. Att Tjernenko blev Andropovs efterträdare bådade dock inte gott, efter-

som den nye, men mycket åldrade generalsekreteraren närmast representerade de ekonomiska stalinisterna. Valet av Gorbatsjov till generalsekreterare kan dock tolkas som ett svar på frågan i vilken riktning den kommande utvecklingen kan gå. Det kan dock vara skäl att besinna den engelska tidskriften *The Economist*'s varnande påpekande att "även under en ny ledning skulle de rigida regler som styr Sovjetunionens centralplanerade ekonomi förbli desamma".

Det är uppenbart att den sovjetiska levnadsstandarden, tom med östtyska mått är låg. Men det är också ett faktum att sovjetmedborgaren under efterkrigstiden successivt fått det bättre, om än med temporära bakslag. I ett så slutet

Väst har förlorat en stor del av sitt teknologiska försprång vad gäller konventionella system.

samhälle som det sovjetiska är det för de flesta alltså den rimligaste referenspunkten för en standardjämförelse hur det var tidigare, inte hur det till äventyrs är i andra delar av världen. Samhället blir allt mindre i stånd att effektivt förhindra både insyn och framförallt utsyn. På sikt kan detta få större konsekvenser än hittills.

Även om Sovjetunionen inte på långt när förmår utnyttja sina resurser och sin tillväxtpotential har det hittills i stort sett kunnat uppvisa en kontinuerlig tillväxt, som givit utrymme för de senaste decenniernas ökade resurstilldelning till försvaret. Ibland har den ekonomiska tillväxten varit starkare, ibland svagare och i regel lägre än vad som förutsetts i de

offentliga produktionsplanerna. Västsidas bedömningar av framgång och misslyckande i Sovjetunionen bygger ofta på en jämförelse mellan ambition och förverkligande.

Hur stort är det militära hotet?

I den amerikanska publikationen *Sovjets militära makt* (1983) hävdas det att en 20-årig uppbyggnad av Sovjetunionens väpnade styrkor lett till att den globala militära balansen blivit allt ofördelaktigare för Förenta staterna och dess allierade. NATO:s "avskräckande styrka" sägs bli alltmera hotad. Också regioner som tidigare inte utsatts för hot från Sovjetunionen har nu "hamnat under dess hotande skugga". Den citerade publikationen innehåller en både skrämmande och imponerande redovisning av den sovjetiska supermaktens nukleära och konventionella resurser. En av de slutsatser som dras är att de militära medlen är större än vad som krävs för att tillgodose enbart defensiva behov. Det bör då konstateras att denna uppfattning bygger på västs uppfattning om sina egna resurser och avsikter, inte på Sovjetunionens bedömning härav. Men omdömena och slutsatserna måste naturligtvis också ses i sitt allians- och internt budgetpolitiska perspektiv.

I huvudsak samma syn på den europeiska blockbalansen återspeglas också i IISS-publikationen *The Military Balance* (1984-85): "Den numerära balansen - särskilt vad gäller materiel - förskjuts alltså till östsidans fördel. Samtidigt har väst, vad gäller konventionella system, förlorat en stor del av sitt teknologiska försprång, som gjorde det möjligt

för NATO att tro att kvalitet kunde ersätta antal". Därav dras dock inte slutsatsen att NATO skulle besegras om det blev krig, endast att västalliansen måste se om sitt hus. Huvudslutsatsen är att de konventionella styrkerelationerna alltså är sådana att de skulle göra ett militärt angrepp mycket riskabelt.

Osäkerhetsfaktorerna i styrkebalansen mellan öst och väst är inte bara en fråga om antal och kvalitet. Sovjetunionens styrkor i Östeuropa kan ses både som ett offensivt hot mot väst och som en stabiliserande faktor i östblocket, vars stater i regel inte hyser någon traditionell kärlek till Ryssland. Händelserna från 1950-talet till 1980-talet i Ungern, Tjeckoslovakien och Polen visar att Warszawa-pakten, så småningom med stöd av Bresjnev-doktrinen om "broderlig" hjälp till socialistiska länder, i kritiska situationer framstår som ett ockupationssystem. Detta förhållande har uppenbar betydelse för bedömningen av både Sovjetunionens och det samlade östblockets styrka i ett större öst-västligt konfliktperspektiv.

Följer man den amerikanska debatten finner man också uppfattningar som innebär att den amerikanska teknologiska överlägsenheten, inte minst på den avancerade elektronikens område, redan nu har fått ett försprång som Sovjetunionen

har små förutsättningar att hinna ikapp. De hårda amerikanska exportrestriktionerna för bl a avancerad datorutrustning med möjlig militär användning kan ses i detta perspektiv. Allt detta har betydelse för framtida militära teknologier, tex president Reagans mångomtalade "strategiska försvarsinitiativ" (SDI), mera omskrivet som "stjärnornas krig". Men det påverkar inte den kortsiktiga, konventionella styrkebalansen i Europa, som är det främsta målet för de nuvarande farhågorna inom NATO-läget.

Den enda givna slutsatsen av dessa synpunkter på ekonomi och militär styrka i Sovjetunionen blir således att för-

Bresjnev-doktrinen "broderliga" hjälp framstår som ett ockupationssystem.

enklade föreställningar på båda områdena är lika vilseledande. Även om den sovjetiska ekonomin är tungfotad, särskilt när det gäller de civila vardagsfunktionerna, tycks det sovjetiska systemet garantera att högt prioriterade områden, bland vilka försvar och rymdforskning är de mest iögonenfallande, aldrig får sakna de resurser som behövs för att förverkliga de uppställda kraven på prestationsförmåga.